

NOTE FILOLOGICE LA *CARTEA A III-A A REGILOR**

Dr. Ana CATANĂ-SPENCHIU
“Alexandru Ioan Cuza” University, Iași
anaspenchiu@gmail.com

Abstract With a short introduction, this paper deals mostly with some of the translation issues encountered in *The third Book of Kings* and outlines the relationship between some of the most important Romanian biblical versions. The present work is the result of the comparison between the first bible translations (MS.45, MS.4389, BIBL.1688, BIBL.1795) and their sources.

Keywords: David, Adonias, Gion, Sion, *Book of Kings*, *Bucharest Bible (1688)*.

Dedicată istoriei poporului israelit și, în special, domniei lui Solomon și profetului Ilie, *Cartea a III-a regilor* (3Reg.) figurează în primele traduceri biblice românești drept *A împăraților a treia* (MS.45, BIBL.1688), formulă traducând în mod fidel titlul corespondent al sursei grecești: *Βασιλείων Τρίτη* (SEPT. FRANKF.). Sub influența textului latinesc al Vulgatei, *Liber Regum Tertius, Secundum Hebraeos „Primus Malachim”*, traducătorul MS.4389 va opta în titlu pentru precizarea referitoare la divizarea textului ebraic, numind penultima carte din această serie *Cartea 3 a împăraților, iară de la ovreii cea dentii a Malabiei*. Deși titlurile cărților din BIBL.1688 sunt păstrate în mare măsură de Samuil Micu în *Biblia* de la Blaj (1795), titlul acestei cărți (*Cartea împăraților a treia, carea la iudovi să zice întâia a împăraților*) se revendică în acest caz de la Vulgata, nu de la Septuaginta, în ediția Franeker, din 1709 (SEPT.BOS), sursa utilizată de cărturarul ardelean, unde această carte biblică poartă titlul *Βασιλείων Γ*. În edițiile românești ulterioare se observă o preluare a titlului din BIBL.1688 și adaptarea acestuia la contextul lingvistic românesc, după cum urmează: *A treia carte a împăraților* (ȘAGUNA), *Cartea împăraților a treia* (BIBL.1819), *Cartea a treia a împăraților* (BIBL.1914). Alte opțiuni de redare a titlului cărții: *Cartea întâia a regiloru său in de comunu, a treia a regiloru* (BIBL.1874), *Cartea a întâia a împăraților sau a treia a împăraților* (CORN.1921) și *Cartea întâia a regilor* (BIBL.1921).

Cartea a III-a regilor din Septuaginta și din edițiile românești ale Bibliei co-

* Short Commentaries on the *Third Book of Kings*.

respunde cărții *1 Regi* din Biblia ebraică. Astfel, din punct de vedere formal, se pot constata unele diferențe. În textul masoretic, primele două cărți din acest ciclu poartă numele de *1 Samuel* și *2 Samuel*, iar ultimele două cărți sunt numite *1 Regi* și *2 Regi*, fapt semnificativ, pe care Samuil Micu îl sublinia în BIBL.1795, în scurta introducere care precede cărțile Regilor: „Din patru Cărți ale Împăraților, doao, ceale mai dinainte, jidovii supt numele lui Samuil le scriu și socotesc că sânt culease și din scrisorile lui Samuil, și dintr-a prorocilor Gad și Natan. Însă ceale ce să cetesc în cartea 1, cap 7, stih 2: «Și au trecut 20 de ani» nu au putut de Samuil să se scrie, fiindcă în al șaptelea an după moartea lui Samuil au mutat David sicriiul din locul acela” (BIBL.1795/2000, *Cuvânt înainte*, p. 293). Începînd cu secolul al XV-lea, sub influența Vulgatei și a Septuagintei, edițiile moderne ale Bibliei ebraice au împărțit cărțile lui Samuel (sau 1-2 Reg.) din Biblia ebraică, iar adoptarea acestei segmentări de către Felix de Prato pentru ediția biblică publicată de Daniel Bomberg, la Veneția, în 1517, va însemna impunerea ei până în modernitate (SEPT.NEC, p. 245-246). Critica textuală biblică împarte *Cartea a treia a regilor*, după conținut, în mai multe subdiviziuni, după cum urmează: o primă parte (3Reg. 1-2), care relatează bătrânețea, ultimele dorințe ale lui David și desemnarea fiului său, Solomon, drept rege al poporului lui Israel; o a doua parte (3Reg. 3-11), în care este înfățișată domnia lui Solomon, și ultima parte (3Reg. 11-22), în care se succed mai multe evenimente: moartea lui Solomon, dezbinarea regatului lui David, figura profetului Ilie (3Reg. 17-19), domnia și sfârșitul lui Ahab (3Reg. 20-22).

1. Numele conducătorului regatului unit al lui Israel, *David* (cu accentul marcat în BIBL.1688), păstrat fără alternanțe în tradiția textuală biblică românească din textul-sursă grecesc, *δαβίδ* (SEPT.FRANKF.), reflectă termenul ebraic *Dāwīdh*, însemnând ‘cel preaiubit’ (SLUȘANSCHI, *s.v.*). După cum reiese din 1Reg. 16:1-3, David este fiul lui Iesei Vithleemiteánul, sfințit de Samuel, cunoscut pentru cucerirea Ierusalimului și izbînda asupra filistenilor și a altor popoare biblice: moabiți, aramei, edomiți, ammoniți (2Reg. 5-12). Portretizat în cărțile 1-2Reg. ca fiind *înțelept și războinic, și învățat în cuvînt... bun la chip* (BIBL.1688), împăratul David apare în 3Reg. ca fiind *bătrîn îndelungat de zile* (1:1); se pare că nu împlinise 70 de ani. Mai degrabă slăbiciunea lui David decît bătrînețea sa îi va determina pe Adonia și pe acoliții săi să încerce să obțină domnia încă din timpul vieții lui David.

2. Verbul *a pristăvi* (MS.45, BIBL.1688), echivalent în context al formei grecești de aorist pasiv *κοιμηθῆ* (SEPT.FRANKF., SEPT.BOS, SEPT.RAHLFS) a verbului *κοιμάω*, încorporează în sfera sa semantică atât sensul de ‘a adormi’, cât și pe acela de ‘a muri’. Ultimul dintre aceste sensuri este vizat cu precădere în acest context de Nicolae Milescu și preluat de revizorii bucureșteni. Atestat în secolul

al XVI-lea (DLR, *s.v.*), verbul *a pristăvi*, cu sensul menționat, provine din sl. **прѣстави чл.** În BIBL.1795 acest termen a fost substituit, probabil sub influența VULG. (*dormierit*), cu verbul *a adormi* și preluat succesiv în BIBL.1819, în ȘAGUNA și în BIBL.1914. În acest caz, în MS.4389 se optează pentru verbul *a răposa*, cu sensul de ‘a muri’ (DLR, *s.v.*), atestat în *Psaltirea Șcheiană* (ΓΙΚΤΙΝ, *s.v.*). Chiar și în edițiile moderne termenul prezintă unele diferențieri: *va dormi laolaltă cu părinții săi* (ANANIA), *se va culca alături de părinții săi* (SEPT.NEC).

3. Construcție caracteristică limbii române literare vechi, frecventă în secolul al XVII-lea, *a fi* + gerunziul este înlocuită în secolul al XVIII-lea aproape în totalitate (ARVINTE, STUD., p. III). Secvențele *sîntu bînd și mîncînd* (MS.45) și *sînt bînd și mîncînd* (BIBL.1688) sunt calchiate după gr. *εἶσιν ἐσθίοντες καὶ πίνοντες* (SEPT.FRANKF., SEPT.BOS, SEPT.RAHLFS), reflectând structura cu verbul *εἶμί* ‘a fi’ la indicativ prezent, persoana a III-a, singular + participiul prezent al verbelor *ἐσθίω* ‘to eat’ și *πίνω* ‘to drink’ (TAYLOR, *s.v.*). Păstrând construcția perifrastică, în MS.4389 traducătorul optează pentru un transfer gramatical asemănător: *sînt de mîncîncă și beau*. Începând cu secolul al XVIII-lea, acest tip de calcuri gramaticale se reduc semnificativ (ARVINTE, STUD., p. III), după cum se poate observa în BIBL.1795: *beau și mîncîncă*. Simțindu-le, probabil, ca nefiind specifice limbii române, cărturarul ardelean va înlocui în mod repetat acest tip de construcții atât de bine reprezentate în BIBL.1688.

4. Considerându-se îndreptățit să moștenească tronul lui Israel, ca primul născut între fiii lui David, Adonias aduce jertfe din *viței și miei și oi cît de multe* (MS.45, cf. MS.4389, BIBL.1688) și ospătează pe fiii regelui, pe căpeteniile oștirii și pe preotul Abiathar, delimitându-și astfel rivalii. Numele de animale enumerate echivalează în mod fidel numele din textul grecesc: *μόσχους καὶ ἄρνας καὶ πρόβατα εἰς πλῆθος* (SEPT.FRANKF., SEPT.BOS). Potrivit textului ebraic, jertfa constă în *tauri și viței îngrășați și oi* (vezi SEPT.NEC, p. 455). Această diferență de traducere de la nivelul Septuagintei este conservată și în edițiile biblice românești succesive (BIBL.1795, BIBL.1819, BIBL.1914), care au echivalat corect forma de acuzativ plural *ἄρνας* a substantivului gr. *ἄρνῆν*, -ός ‘sheep’, ‘lamb’ (TAYLOR, *s.v.*). Acest termen este echivalat prin *pinguia* în VULG., transpus literal prin *ceale grase* (VULG.1760-1761). Pentru soluții de traducere similare au optat și traducătorii unor versiuni biblice românești ulterioare: *boi și viței grași și oi în mulțime* (BIBL.1874), *boi și viței grași și oi în mulțime* (BIBL.1911), *boi și viței grași și oi* (CORN.1921), *boi și viței grași și oi în mulțime* (BIBL.1921), *boi, viței grași și oi* (BIBL.1936), *o mulțime de boi, viței grași și oi* (BIBL.1944) și *o mulțime de boi, viței grași și oi* (BIBL.1968). Preluând opțiunea din primele traduceri biblice românești, Bartolomeu Anania echivalează acest context prin *viței și miei și oi din belșug*.

5. Aflat la poalele muntelui Sion, *Ghion* (BIBL.1688) era unul dintre cele două

izvoare care alimentau Ierusalimul pe coasta de apus a văii Kedron, unde are loc ungerea lui Solomon drept rege (3Reg. 32-40). Traducătorul MS.4389 notează pe marginea textului, în dreptul numelui *Ghion*, termenul *altariu*, care provine din OSTROG, unde nu apare menționat toponimul *Ghibon*, ci doar termenul *олтарь*. *Ghion* a fost înlocuit în tradiția scripturală românească cu o formă diferită, fapt datorat, în mare măsură, influenței traducerii lui Samuil Micu (1795). Acesta, indus în eroare de asemănarea dintre cele două forme, echivalează gr. *γιών* (SEPT.BOS) prin *Sion*. Confuzia arată, încă o dată, dependența următoarelor traduceri românești (BIBL.1819, ȘAGUNA, BIBL.1914) de textul cărturarului iluminist. Spre deosebire de acestea, autorii versiunilor ulterioare vor opta pentru forma *Ghibon* (BIBL.1865-1867, BIBL.1874, BIBL.1914, BIBL.1921, BIBL.1936, BIBL.1944, BIBL.1968), *Gion* (SEPT.NEC) și *Ghibon* (ANANIA).

6. Forma grecească de imperativ aorist activ *ἐπιβιάσατε* [τὸν οἶόν μου] a verbului gr. *ἐπιβιάζω* ‘cause to mount on’ (TAYLOR, *s.v.*) este echivalată în MS.45 prin *încălărați*, formă preluată de revizorii bucureșteni în BIBL.1688. O echivalare diferită, *puneți* [pre *fiu-mieu*, *Solomon*,] *călare*, propune traducătorul MS.4389, probabil sub influența VULG.: *imponite Salomonem filium meum super mulam meam*. Atestat în secolul al XVI-lea (vezi DLR, *s.v.*), verbul *a încălăra* este înlocuit în BIBL.1795 prin *puneți călare*, traducere literală, preluată și în edițiile ulterioare ale Bibliei (BIBL.1819, ȘAGUNA, BIBL.1914 etc.).

BIBLIOGRAFIE

- ANANIA = *Biblia sau Sfînta Scriptură*. Versiune întocmită de I. P. S. Bartolomeu Valeriu Anania. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.
- ARVINTE, STUD. = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688), Biblia 1688*. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu. Volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.
- BIBL.1688 = *Biblia adevăată Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani, în facsimil și transcriere, cu aprobarea Sfîntului Sinod și cu binecuvîntarea Prea fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
- BIBL.1795 = *Biblia, adevăată Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao*, toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțelesul limbii românești, acum întîiu s-au tipărit româniște supt stăpînirea preainălțatului împărat a Romanilor Francisc al doilea [...], cu blagoslovenia mării sale prealuminatului și preasfințitului domnului domn Ioan

- Bob, vlădica Făgărașului [...], Blaj, 1795 [BIBL.1795/2000 = ediție modernă: Roma, 2000].
- BIBL.1819 = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a ceii noao*, cu chieltuiala Rosieneștii Soțietăți a Bibliei, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, avgust, 15 zile.
- BIBL.1865-1867 = *Sânta Scriptura a Vechiului Testament*, tradusă și publicată de Societatea Biblică Britană și străină, Imprimeria Adolf Bermann, Iașii, 1865.
- BIBL.1874 = *Sânta Scriptura a Vechiului și a Noului Testament*. Edițiune nouă, revedută după tecsturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și străinătate. Vechiul Testament. Tipolitografia H. Goldner, Iașii, 1874.
- BIBL.1911 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită cu spesele Societății de Biblii Britanică și Străină, Strada Salcimilor 2, București, 1911.
- BIBL.1914 = *Bibliia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*, tipărită în zilele majestății sale Carol I [...]. Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.
- BIBL.1921 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, edițiune nouă, revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.
- BIBL.1936 = *Sfânta Scriptură*, tradusă după textul grecesc al Septuagintei, confruntat cu cel ebraic, în vremea domniei Majestății sale Carol II, regele românilor, din îndemnul și cu purtarea de grijă a înalt prea sfințitului dr. Miron Cristea, Patriarhul României, cu aprobarea Sfântului Sinod, Tipografia cărților bisericești, București, 1936.
- BIBL.1944 = *Bibliia sau Sfânta Scriptură*, după textul grecesc al Septuagintei, tipărită în zilele majestății sale Mihai I, regele României [...]. Ediția a doua. Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1944.
- BIBL.1968 = *Bibliia sau Sfânta Scriptură*, tipărită [...] cu aprobarea Sfântului Sinod, București, 1968.
- CORN.1921 = *Bibliia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tradusă de D. Cornilescu, cu locuri paralele. Societatea Evanghelică Română, București, 1921.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie veche (literele A-B, C, D-De, F-I, J-lacustru, Ladă-lepăda, Lepăda-lojniță), București, 1913-1949. Serie nouă (literele M, N, O, P, R, S, Ș, T, Ț, U, V, X, Z), București, 1965 și urm.
- MS.4389 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc nr. 4389; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată după slavonă și latină, de un anonim muntean (probabil Daniil Andrean Panoneanu) în a doua jumătate a secolul al XVII-lea.
- MS.45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, manuscrisul românesc nr. 45; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolul al XVIII-lea.
- OSTROG = *Библія сиречь книги Ветхого и Новаго Завета по языкоу словенскоу* [...], Ostrog, 1581.
- SEPT.BOS = *Ἡ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ἘΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ. VETUS TESTAMENTUM EX VERSIONE SEPTUAGINTA INTERPRETUM*. Secundum exemplar Vaticanum Romae

- editum, accuratissime denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum codicum veterumque exemplarium lectionibus, nec non fragmentis versionum Aquilae, Symachi Theodothionis. Summa cura edidit Lambertus Bos, L. Gr. in Acad. Franeq. Professor. Franequerae [...], MDCCIX.
- SEPT.FRANKF. = *Τῆς θείας Γραφῆς, Παλαιάς Δηλαδῆ καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα. Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recogniata et emendata* [...], Frankfurt am Main, 1597 [principalul izvor al versiunilor biblice românești din secolul al XVII-lea].
- SEPT.NEC = *Septuaginta*. Vol. 1-8. Proiect realizat în cadrul Colegiului Noua Europă, sub patronajul lui Andrei Pleșu, cu sprijinul Fundației Anonimul. Coordonatori: Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu Ioan-Florin Florescu, București, Iași, 2004-2011.
- SEPT.RAHLFS = *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*, edidit Alfred Rahlfs. Editio altera quam recognovit et emendavit Robert Handhart, duo volumina in uno. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1979.
- SLUȘANSCHI = Dan Slușanschi, *Dicționar enciclopedic al Bibliei*. Transpunere românească de Dan Slușanschi, Editura Humanitas, București, 1999.
- ȘAGUNA = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură* [...], tipărită cu binecuvîntarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiu, 1856-1858.
- TAYLOR = Bernard A. Taylor, *Analytical lexicon to the Septuagint*. Expanded Edition, with Word Definitions by J. Lust, E. Eynikel, and K. Hauspie, Hendrickson Publishers. Deutsche Bibelgesellschaft United Bible Societies, Stuttgart, 2003.
- TIKTIN = H. Tiktin, *Rumänisch Deutsches Wörterbuch*, 3. Überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I: A-C, Clusium, Cluj-Napoca, 2000. Band II: D-O, Clusium, Cluj-Napoca, 2003. Band III: P-Z, Clusium, Cluj-Napoca, 2005.
- VULG. = *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata...*, Antwerpiae, ex officina Christophori Plantini, 1565 [Vulgata Clementina, ediție indicată ca sursă în prefața Ms.4389].
- VULG.1760-1761 = *Biblia Vulgata, Blaj, 1760-1761* [versiune manuscrisă elaborată de un colectiv de cărturari greco-catolici, sub conducerea episcopului Petru Pavel Aaron]. Cuvînt înainte de acad. Eugen Simion. Vol. I-V. Editura Academiei Române, București, 2005.